

plurális megmutatkozásában érdekeltek, milyen arcot mutat horvát, szlovák, osztrák vagy szlovén nézetben a világnak a magyar nyelv „tudáshorizontjából” kifejlő kulturális formája – olyan közvetítésben, amely a nyelvközi megértés aktusát a hagyományozott kulturalitás térségi tudásformáinak teljesítményén keresztül befolyásolja. S végül elképzelhető a kultúratudományi interpretációs eljárások olyan hungarológiai kiterjesztése is, amely a legkülönbözőbb kultúraalkotó tényezők „dinamikus cirkulációjának”¹⁵ elvét olyan *interdiszkurzív* elemzésformák segítségével teszi egy – az eddiginél tudatosabban reflektált – magyarságtudomány artikulált önmegértésének részévé, amelyek a futballmérkőzéstől és a ruházkodástól a koncertteremig, sőt, a közterek, az utcakép mentális szemantikájától a búzagenetikai kutatást vezérlő elképzelésekig egy megosztott, de minden „nyers” és feldolgozott formájában összetartozó kulturális gyakorlat működésére s e működés lehetséges „jelentéseire” irányulnak. Talán így foglalhatná el a hungarológia azt – az egyébként is kifejezetten csak általa betölthető – helyet, ahol valóban a nemzeti *kultúra poétikájának* tudományaként működhetnek.

Hungarológia a „saját” és „idegen” kultúra között (Egy rövid felszólalás helyett...)¹

MASÁT ANDRÁS

Hungarológia és a Collegium Hungaricumok

A germanisztikában Auslandsgermanistik-nek (is) szokás nevezni a külföldön, azaz egy más ország kulturális kontextusában kifejtett germanisztikai tevékenységet. Ez jól tükrözi azt a szükséges különbségtételt, amely egy vezető nemzeti diszciplína hazai és külföldi feladataiban és azok lehetőségeiben mindenütt a világon kialakult: nálunk is ha csak szervezettel is tekintjük, a belföldi magyarságtudomány, a magyar civi-

¹⁵ Stephen Greenblatt: *Verhandlungen mit Shakespeare*. Frankfurt a. M.: Fischer 1993, 17.

¹ Egy rövid felszólalást terveztem a 2000. aug. 22–23-i hungarológiai konferencián. A felszólalásra jelentkezők nagy száma miatt akkor visszaléptem, de a szerkesztői kedves invitálásnak eleget téve akkori megjegyzéseimet ezúton közlöm, jöllehet a konferencia óta több olyan cikk jelent meg (Kulcsár Szabó Ernő, Szegedy-Maszák Mihály, Kósa László, Fazekas Tiborc tollából, 1. *Tiszatáj* 2000/3, *Európai Utas* 40, 2000/3), amely nagyon sok vonatkozásban már kifejtette az általam elmondandót.

lizációtörténet tradicionálisan és funkcionálisan kialakított *institucionalizált* részterületeken, külön (egyetemi) diszciplínákban fejt ki tevékenységét, míg külföldön az un. hungarológia a magyar nyelv és kultúra egyetemi oktatására épülve egy komplexebb területet kell hogy képviseljen, szükségszerűen (sokszorosán és azonnal) átjárható, inkább horizontálisan, mint vertikálisan egymáshoz kapcsolódó részdiszciplínákat foglalva magába.

Ebből kiindulva szeretném a berlini Collegium Hungaricum kialakulóban lévő tevékenysége kapcsán a külföldi Collegium Hungaricumoknak a hungarológiát érintő lehetőségeire és feladataira felhívni a figyelmet, jóllehet ezen intézetek közül csak a bécsi és a római rendelkezik kellő infrastruktúrával, a berlini, párizsi és a moszkvai jelenleg inkább előkészül a CH-funkciók betöltésére.

Miről van szó? A hungarológia értelmezésében tehát komplex tevékenységet jelent, ami a gyakorlatban a nyelvoktatás és irodalomoktatás központi feladatából kiindulva a magyar kultúra, azaz a művészetek, a szellemi élet, a tudomány, mentalitás és művelődéstörténet stb. bemutatását is jelenti. A CH mindezen funkciókat ellátja, bár látszólag a másik irányból: elsődleges feladata a magyar kultúra és a tudomány külföldi, esetünkben németországi szélesebb képviselete, bemutatása, az országkép közvetítése és ebben a komplex tevékenységben kap helyet a hungarológia hagyományos értelemben szűkebbnek vélt területe. Eltekintve most az eltérő feladatokról, infrastrukturális, gazdasági és egyéb mechanizmusokról, a CH-k tevékenységében is megjelennek tehát azok az elvi kérdések, melyeket tovább kellene gondolni, éppen azokból a komplex feladatokból kiindulva, mely mind a hungarológia, mind pedig a CH, mint külföldön működő magyar kulturális intézet előtt állnak. Előbbi elsősorban tudományos keretben, utóbbi pedig elsősorban gyakorlati síkon vesz részt egy alább részletezendő kulturális dialógusban. A berlini Collegium Hungaricum például ebben az akadémiai félévben a Humboldt Egyetem hungarológus diákjai számára tartott egyetemi előadások közül hetente 3x2 órának ad helyet, ezzel is közelebb hozva a két intézményt, annak „közönségét” egymáshoz. Ugyanezt a célt szolgálják/szolgálták a Hamburgi és Humboldt Egyetemmel együtt megszervezett történelmi és kultúra- ill. gazdaságtörténelmi, szociológiai közös előadásorozatok, melyeken számos „külső” érdeklődő jelent meg. Az alapvető kihívást éppen ez a közös kultúra-közvetítő szerep jelenti: mit és hogyan kellene közvetíteni?

Kultúraközvetítés és a dialógus

Abból indulunk ki, hogy a külföldi, recepcióelméleti megközelítésben „befogadó” – ország bizonyos klisékre, kulturális sztereotípiákra épülő elvárási horizonttal rendelkezik, amikor nemzeti kultúránkkal dialógusba kerül. A „befogadó” és az „átadó” kultúra persze távról sem egységes. Ez a gyakorlatban pl. Németországban számos más szociokulturális kód mellett különösen a regionális kódok szintjén érhető tetten: könnyen belátható, ill. ugyanolyan könnyen tapasztalható is, hogy a volt NDK közönségének más a magyarokkal kapcsolatos kulturális emlékezete, mint például a Stuttgart környékén élő „sváboknak” vagy pedig a wuppertali kulturális fórum, a „magyar hetek” közönségének. Mégis, érdekes módon éppen a találkozások pillanatában először mind a saját, mind pedig az idegen viszonylagosan homogén kultúraként, azaz *elsősorban* mint „német” (és nem bajor) ill. mint „magyar” (és nem budapesti) kerül egymással egy sajátos, dinamikus kapcsolatba, és csak ezt követően differenciálódik a folyamat. Ebben az interaktusban a „saját” és az „idegen” kategóriái egy közös folyamatban alakulnak ki: mindegyik a „jellemző”, a sajátjától eltérő vagy éppen a hasonló, paralel vonásokat, jelenségeket akarja a másokban észrevenni. Mint ahogy az irodalmi recepcióban is a befogadó az értelmezés során sorra félreért, ill. saját elvárásai, tradicionális befogadó stratégiája, nemzeti kánonok talaján besorol, összehasonlít, kiszűr, „félrehall”, ugyanígy beszélhetünk a kulturális közvetítések, „cserefolyamatok” során egy olyan dinamikus dialógusról, melynek előfeltételei, preszuppozíciói vannak, de állandóan alakul, saját magát formálja. Ezzel már kimondtuk, hogy egyrészt nemzeti identitásunk mindig a befogadó országgal való dialógusban alakul ki, azaz más lesz, mint – mondjuk – belföldi környezetben, teljes mértékben egyetértve Kulcsár Szabó Ernővel, amennyiben „[...] minden kultúra csak dialogikus helyzetben és mindig valamely másikkal képest mutathat fel identitásjegyeket[...]”². A befogadó, esetünkben a német kultúra is másképpen fog megnyilvánulni irányunkban, mint például a portugál kultúra vonatkozásában. Másrészt pedig azt tételezzük, hogy ebben a folyamatban az idegen és saját/nemzeti kicserélhető kategóriák abban az értelemben, hogy idegenné válik a saját, azaz el kell idegeníteni, idegen szemmel kell néznünk, hogy eredményesen közvetíthessü(n)k. (Nyelv vonatkozásában

² Kulcsár Szabó Ernő: A nemzeti kultúra – mint változékony üzenetek metaforája avagy emlékműve-e önmagának a 'hungarológia'? in: *Tiszatáj* 2000/3, itt idézve a kézirat alapján.

lásd pl. a fordítás komplex területét). És ugyanígy: az idegen pedig sajátunkká (is) lesz, abban az értelemben, hogy a német (regionális, és számtalan egyéb) szociokulturális kódból, preszuppozícióból mint kvázisajátból kell kiindulnunk ahhoz, hogy „elidegenített” saját kultúránkat eredményesen közvetíthessük.

Ebben a folyamatban azonban nem egyenrangú komponensek vesznek részt. Bizonyos határig bár, de mégiscsak elsősorban a befogadó ország tradíció- és befogadási feltételrendszere dominál és határozza meg a dialógus irányát, folyamatát, lehetőségeit. Ez a nyelv vonatkozásában ismét azonnal belátható, de számos egyéb vonatkozásban is érvényes, különösképpen ha olyan – szándékos – kultúraközvetítésről van szó, ahol célországáról és célnyelvről stb. beszélhetünk. Különös aktualitást kap ez a megállapítás Németországban az elmúlt hónap kultúrpolitikai cikkeiben, megjegyzéseiben. Nagyon komoly belpolitikai vita alakult ki ugyanis az un. „Leitkultur” fogalmával kapcsolatban. Ezt a fogalmat, ill. kifejezést egy Németországban élő szíriai származású professzor vetette fel elsőnek, és nagyon leegyszerűsítve egyfajta igazodást fogalmaz meg, egyfajta orientálódást kér a bevándorlóktól a befogadó ország kultúrájának irányába. Ez a vita azért válhatott jelentős parlamenti felszólalások középpontjává, mert a „bevándorló ország” fogalma mellett a korábban meghirdetett „multikulturális” irány is kétségessé válik, ha a „vezető kultúra” fogalma eleve egyfajta hierarchiát sugall. A kifejezést végül is „leitende Kultur in Deutschland” –fordulatra finomították, amit magyarul hevenyészett fordításban úgy adhatnánk vissza, hogy az „irányító kultúra” kifejezés „a Németországban irányadó kultúra” fordulatra finomodott, de a problémát jól jelzi, hogy a vita távolról sem jutott nyugvópontra. A mi szempontunkból az az érdekes, hogy Németországban mint elsődleges bevándorló-országban expressis verbis megfogalmazódott a befogadó kultúra irányába kívánatos értékorientálódás igénye. Itt persze elsősorban a vallásos alapú (iszlám) kultúrák világi és európai (azaz lényegében az európai felvilágosodásban gyökerező) jog- és egyéb rendszerhez való igazodásról van szó, tehát a kultúra politikai-értékrendi felfogásáról. A kérdés valamelyest is szakszerű megvitatása nem fér bele e rövidnek tervezett hozzászólásba, és végképp nem a hungarológia feladatainak megtárgyalásába, de kézzelfoghatóan és aktuálisan jelez valamit azokból a premisszákból, amelyekkel kimondva- kimondatlanul a kultúraközvetítés során szükségképp találkozunk, még ha nemzeti kultúránk az európai kultúrkörbe tartozik is, azaz közelinek tekinthető.

A korábban említett komplex feladatok elvégzése véleményem szerint szükségessé teszi a hungarológiának az un. kultúratudományok, Kulturwissenschaften, Cultural Studies jelezte irányba teendő tudatos és intézményesített (gyorsított ütemű) orientálódását. Tudván tudva, hogy pl. Németországban a „Kulturwissenschaften”-nek nevezett elképzelések mögött a 70-es években hol tudománylogikai szempontból tarthatatlan, hol idealisztikus, hol dilettáns megközelítések rejtőztek, egy ilyen céltudatos fordulat – vagy inkább a már beindult folyamat intenzívebbé tétele – mégis elkerülhetetlennek tűnik, hiszen ma már az újabb kultúratudományi irányzatok, mint pl. a Bourdieu-i szociológia, vagy a New Historicism teljesítménye a nemzetközi gyakorlatban összehasonlíthatatlanul meggyőzőbb képet mutat akkor/úgy is, ha például az említett kultúraelméleti irányzatok tudatosan (vagy inkább látszólag?) lemondanak zárt elméletek meghirdetéséről és gyakran – a posztmodern kultúrafelfogás eredményeképpen – módszerükben gyakran egyfajta „principled opportunism”³ nyomait mutatják.

Ha az előbb azt hangsúlyoztuk, hogy a nyelv(észet) és irodalom(tudomány) felől elindulva (l. tradíciók) a kultúráközvetítés elméleti és gyakorlati kérdéseivel új keretekben kell számot vetnünk, akkor éppen a kultúratudományok kapcsán felmerül természetesen a kultúra meghatározhatóságának a kérdése, jóllehet a kultúratudomány nem a „kultúra tudománya”. Az angol nyelvterületen már 1952-ben is 164 definíciót tudtak összegyűjteni,⁴ és ez éppen arra utal, milyen összetett folyamatról van szó. Már Weber óta tudjuk, hogy a kultúra fogalma és lehetséges definíciója helyzettől, szemszögtől stb. függően változik.⁵ Amennyiben elfo-

³ L. a még 1957-ből származó javaslatot az amerikai tanulmányok számára: Henry Nath Smith: Can American Studies Develop a Method? In: *American Quarterly* 9 (1957), 197–208; későbbi kiadás: J. J. Kwiat és Mary C. Turpie (szerk.): *Studies in American Studies*, Minneapolis 1960.

⁴ Alfred Louis Kroeber és Clyde Kluckholm: *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge/Mass. 1952.

⁵ „Ein System der Kulturwissenschaften auch nur in dem Sinne einer definitiven, objektiv gültigen, systematisierenden Fixierung der Fragen und Gebiete, von denen sie zu handeln berufen sein sollen, wäre ein Unsinn in sich: stets kann bei einem solchen Versuch nur eine Aneinanderreihung von mehreren, spezifisch besonderen, untereinander vielfach heterogenen und disparaten Gesichtspunkten herauskommen, unter denen die Wirklichkeit für uns jeweils 'Kultur', d.h. in ihrer Eigenart bedeutungsvoll war oder ist.” Max Weber: Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis, in: Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Hg. V. Johannes Winckelmann. 7. Auflage Tübingen, 1988. p. 184f.

gadjuk a kultúrának azt a szemiotikai alapú megközelítését, amely értelemben a kultúra: jelölő (Signifikant), és a szociális, a kollektív értelem és jelentés előállítását jelöli, akkor a kultúratudomány feladatát – anélkül, hogy erre a fontos kérdésre akárcsak megközelítő választ adhatnák a jelen keretek között – jelzésszerűen felvillantva abban látom, hogy ezeket a folyamatokat elemzi. (Klaus P. Hansen egy kollektíva megtervezetlen, látszólag céltalan tevékenységeinek vizsgálatát tekinti a kultúratudomány feladatának⁶) „A kultúra az a perspektíva, amely a világot a kontingencia állapotában jelenteti meg” – mondja Konersmann a *Kultúra mint metafora* című cikkében,⁷ amely cím eleve utal az előbb jelzett jelölt – jelölő viszonyra. A kultúrát nyomkutatásnak is nevezi Konersmann, utalva a további kötődésekre, a „csere”-események nyomon követésére, mely egyértelműen a multidiszciplinaritás irányába is mutat. Ezen nemcsak az egyes tudományok szisztematikus és átgondolt bevonását értem, hanem – főleg – a *komparatistika*, az *összehasonlító szempont* erősebb érvényesülését. Éppen a bevezető gondolatok jegyében rendkívül fontossá vált, hogy a hungarológia művelése egyrészt a „befogadó” ország adott tudományterületeivel közösen történjen, másrészt nemcsak a szűkebben vett filológia (nyelv- és irodalomtudomány) keretein belül kerüljön erre sor. A kollektív értelmet és jelentést létrehozó folyamatokat *komparatív* szempontból is kell és lehet analizálni; csak az ilyen irányú és alapú önmegértés és a mások megértése, a nemzeti identitás(ok) folyamatainak ilyen szempontú vizsgálata garantálhatja, hogy a jelenleg folyó európai kulturális újraegyesülésben adekvát szerepet játszassunk.

Számos más, kisebb és nagyobb kihívást kellene itt még megemlíteni, de helyette inkább hangsúlyozzunk egy szempontot. Tudjuk, hogy az univerzum már régen nem írható le úgy, mint ahogy pl. Alexander von Humboldt, az országismeret egyik megalapítója annak idején még elképzelte. Fő műve: *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung* (1845), mely az európai művelt polgárság számára a 19. században a Biblia után állítólag a legolvasottabb könyv volt, a világ felfedezhetőségét és

⁶ „[...]die ungeplanten, ohne Absicht und leitende Rationalität entstehenden und scheinbar ziellosen Aktivitäten eines Kollektivs[...]” Klaus P. Hansen: *Kultur und Kulturwissenschaften*. Francke Verlag Tübingen und Basel. 1995. p. 41.

⁷ „Kultur ist jene Perspektive, die die Welt im Zustand der Kontingenz erscheinen läßt”. Ralf Konersmann: *Kultur als Metapher*. in: uó (szerk.): *Kulturphilosophie*. Leipzig 1996. p. 350.

leírhatóságát sugallja. Ahogy azonban ez a kozmosz a leírás által megragadható összefüggéseiben már nem létezik⁸ és ahogy az írásbeli kultúra a képiség, a szimbólumok felé fordul át, ahogy a humán tudományokat a média forradalma a kultúratudományok felé indítják, ahogy a korábbi „országismeret” például mindinkább komplex kulturális stúdiumokat jelent, úgy kívánatos, hogy a hungarológia lépést tartva ezzel a fejlődéssel, bátrabban nyissa meg a szűkebben értelmezett filológia határait egy szélesebb, többdimenziójú, az új médiumok meghatározta, képi, ikonografikus szemlélet felé (is). A vizuális jelölő rendszerek fokozottabb bevonása az „idegen” és „saját” dinamikus dialógusában új kommunikációs pályákra irányíthatja a figyelmet.

Összefoglalás helyett:

Már régóta tudjuk, hogy a „hungarológia = nyelv és irodalomtanítás + országismeret” képlet nem tud megfelelni a nemzetközi elvárásoknak. Véleményem szerint a komplexebb, kulturális stúdiumok irányába tett lépések számunkra számos olyan komparatistikai alapú nemzetközi projekt beindítására kínálnak lehetőséget, melyekben a hungarológia itthoni és külföldi művelői és a befogadó nemzeti tudományok képviselői együttesen vehetnek részt (l. pl. Cross National Studies). Nem azért, mert a nemzeti/kulturális identitások vizsgálatára Brüsszel az Európai Unióban komoly pénzeket ad, hanem azért, mert ez segítene hozzá a nemzeti tudatformák komplexebb megértéséhez. Ehhez viszont a jelenleginél nagyobb fokú koordináltságra van szükség, nemcsak a minisztériumok (OM és NKÖM), nemcsak a kompetens filológiai szervezetek között, nemcsak a CH-k és a hungarológiai tanszékek között, hanem a *felsőfokú oktatási struktúrákban* is. Arra gondolok, hogy például a modern filológiai tanszékek, melyek itthon nagyon sok esetben hasonló helyzetben vannak, mint a hungarológiai tanszékek külföldön, megoszthatnák problémáikat és tapasztalataikat utóbbiakkal és viszont; hasznos lenne, ha a külföldi hungarológiai intézetek és az itthoni magyarságismereti tanszékek, intézmények is nagyobb átjárhatóságot mutatnának egymás felé mind a kutatási projektek, mind pedig az intézményi struktúrák vonatkozásában; kívánatos lenne a magyarságtudomány és a modern filológia szorosabb kapcsolata például a doktorképzés területén és sorolhatnánk

⁸ L. pl. Bernd Henningsen és Stephan Michael Schröder (szerk.): Vom Ende der Humboldt-Kosmen. Baden-Baden 1997.

még a kívánalmakat, szükségszerű és lehetséges lépéseket, jámbor óhajokat. Egészében véve meg vagyok arról győződve, hogy a hungarológia továbblépésének perspektívái, dilemmái lényegében a nemzeti („humán”) tudományosság alapvető lehetőségeit és feladatait tükrözik, és ha sikerül közösen a hungarológia számára egy adekvát, komplex stratégiát a jövőre nézve kidolgozni, vagy legalábbis az alapvető irányokat kitűzni, akkor az valószínűleg meghatározó lesz a következő évtized(ek?) tudomány- és kultúrpolitikájának kialakításában is. Ezért érdemes közösen gondolkodni, ezért érdemes többek között a Collegium Hungaricumok és a hungarológia kapcsolatára figyelni és ezért érdemes minden érintett intézménynek együttesen munkálkodni a korszerű és hatékony hungarológia kiépítésén. Babits Mihály írja 1917-ben a Nyugatban a magyar irodalomról: „Múltjában sok nehéz küzdelem, jelenében megedzett erők, jövőjében végtelen kilátások!” Vonatkoztatható ez a hungarológiára is?

Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv oktatásában

MATICSÁK SÁNDOR

1. Az országismeret szerepe a magyar mint idegen nyelv tanításában az elmúlt egy-másfél évtizedben – a térségben végbement társadalmi-politikai változásokkal összefüggésben – megváltozott. A korábbi viszonylagos elszigeteltség megszűntével a magyar „holt nyelvből” „élő nyelvvé vált”, a magyarul tanulók előbb-utóbb eljutnak hazánkba, illetve tekintélyes részük huzamosabb ideig Magyarországon él. Ezzel párhuzamosan a nyelvtanulók körében jelentős átrétegződés is végbement: a korábbi filológus (nyelvész) réteg vezető szerepe megszűnt, sok közgazdász, üzletember, diplomata stb. is a magyartanulás rögzös útjára lép, új kihívásokra kényszerítve grammatikaközpontú oktatási struktúránkat.

Vajon hogyan képesek a nyelvkönyvek ezeket a változásokat követni? Hogyan tükröződik a nyelvkönyvekben országunk képe? Milyen a jó országismeret? Az utóbbi években számos tanulmány látott napvilágot a nyelvkönyvek kommunikativitásának megváltozásáról, illetve az ország-